

Ловчанските помаци.

Сведенията, които имаме за изтурчването на помаците изобщо са твърде скъдни, а най-малко се знае, кога и какъ се потурчили помаците въ северо-западна България (вж. К. Jireček, *Cesty po Bulharsku* 295, 661; — *Fürstenthum Bulgarien* 102 ит.). Те са пръснати по десния, а също тъй и по левия брягъ на реката Видъ, сетне между Видъ и реката Панега дори до Долни Дъбникъ и Метрополия при Плевенъ, а западно отъ р. Искъръ — по Белослатинската околия. За краткостъ тия помаци можемъ да наречемъ Ловчански помаци, и то не толкова поради близостъта имъ до Ловечъ, тъй като по-голямата частъ отъ тяхъ сега не принадлежи къмъ Ловчанския окръгъ., колкото поради наречието имъ, което изцяло вето има свойствата на Ловчанското наречие. Известно е, че Ловчанските помаци постепенно и постоянно се изселватъ изъ България, така щото не е възможно точно да се означа, каква е сега тяхната численостъ. Въ време на Плевенската обсада всички (съ изключение на селото Тлачане въ Врачанско) бяха избягали въ Македония, отъ дето презъ 1880 година почнаха постепенно да се завръщатъ, ала като завариха повечето си села опустошени, пакъ взеха да се връщатъ въ Турция. Отъ тогава туй преселяване не е спряло и, както се види, то ще се свърши, когато и последниятъ помакъ напусне отечеството си. Отъ освобождението до сега станаха няколко преброявания на населението, ала за жалостъ ни веднъжъ не са преброени помаците подъ специална рубрика като помаци, така че тяхното число както и селата, въ които живеятъ, могатъ само приблизително да се констатуватъ по косвенъ начинъ, именно като се сравнятъ първожъ цифрите на „православните“ жители въ Ловчанския, Плевенския и Вратчанския окръгъ съ жителите „мухамедани“ въ същите окръзи и сетне — числото на православните съ числото на тия, що се указватъ, че говорятъ български езикъ „като материнъ.“ По този начинъ най-напредъ извади числото на Ловчанските помаци както и селата, въ които живеятъ, Мих. Сарафовъ въ статията „Народностите въ западната частъ на Княжеството“ (Периодич. Спис. VIII. 56). Споредъ изчисленията на Сарафова, правени възъ основа на

преброяването отъ 1881 година, всичките помаци въ северо-западна България възлизали на 10.220 души и то 4716 въ Ловчанско, 4080 въ Белослатинско, 780 въ Плевенско и 636 (селото Добревци) въ Тетевенско. Като изброява селата, Сарафовъ указва при по-главните села и числото на помаците въ тяхъ, както ще посоча по-долу въ сравнение съ числото на помаците по отделни села споредъ моите изчисления, направени възъ основа на преброяването отъ 1893 год. Преброяването отъ 1888 година вече указва само 5277 нехристияни, които говорятъ български, и то въ Тетевенската околия 2994, въ Белослатинската 1764, въ Луковитската 242, Троянската 171 и Ловчанската 106 (Jireček, Fürstent. Bulg. 103). Няма съмнение, че както тези цифри, така и по-преднишните, указани отъ Сарафова, не могатъ да бъдатъ съвсемъ точни, защото мнозина помаци ще да са вписали турскиятъ езикъ като материнъ, а при туй немалко отъ българските сир. християнските цигани ще да са минали за помаци. Освенъ това у Сарафова са пропуснати няколко помашки села, въ които мухамеданите той криво е счелъ за турци. Така азъ намирамъ, че у С. не е указано чисто помашкото село Галата до Тетевенъ, въ което и сега има помаци, сетне с. Видраре (Тетев. околия), с. Беленци и с. Орешене (Луковитска околия), въ които още на 1893 година, както е указано по-долу, е имало помаци. Освенъ това и Иречекъ добре е забележилъ, че къмъ указаните у С. помашки села трябва още да се прибавятъ с. Буковецъ, Джурилово, Комарево и Тлачане въ Врачан. околия (Cesty, 661). Колкото се отнася до казаната цифра 5277 — количеството на помаците споредъ преброяването отъ 1888 година, която привежда Иречекъ, тя очевидно е неверна, понеже споредъ моите изчисления възъ основа на статистиката отъ 1893 година помаците се указватъ следъ петъ години съ 663 души повече сир. 5940 души въпреки постоянното пълно изселяване. Най-много бие въ очи разликата въ цифрите на Луковит. околия, именно 242 души въ 1888 год. и 678 д. въ 1893 год. Своите изчисления азъ направихъ пакъ по същия способъ, както е постъпвалъ и Сарафовъ. Въ резултатъ се указва, че на 1. Януари 1893 година е имало помаци: 2250 въ Тетевенската околия (Ловчански окръгъ), 3012 въ Белослатинската околия (Врачански окръгъ), и 678 въ Луковитската околия (Плевенски окръгъ). За по-голяма ясностъ ще указа тукъ числото на помаците по села, като ще спомена и тия, въ които вече няма помаци, а са указани у Сарафова. При туй за сравнение ще поставя въ скоби и числото на помаците

отъ 1881 год. до колкото е указано у Сарафова. Чисто помашките села отъ 1881 и 1893 год. тъй също са отбелязани въ скоби.

Тетевенска околия,

Видраре	73
Галата 438 (чисто помашко)	438
Гложене (няма помаци)	—
Градешница (чисто помашко)	585 (у С. 380, чис. пом.).
Добревци	105 (у С. 636)
Драголинъ Долъ (няма помаци)	—
Пещерна (няма помаци)	— (у С. 254, чис. пом.).
Лесидренъ	76
Малка Бресница	2
Малка Железна	1
Помашка Лешница.	299 (у С. 448, чис. пом.).
Турски Изворъ	576 (у С. 1038)
Хъсенъ (няма помаци)	— (у С. 116. чис. пом.).

Луковитска околия.

Агленъ	30
Беленци	53
Блъсвичево	55 (у С. 797)
Девенци	20
Дерманци (няма помаци)	—
Дъбенъ	5 (у С. 447)
Орешене	6
Луковитъ	133
Петреване	22
Ракита	38
Тодоричене (няма помаци)	—
Торосъ	678 (у С. 1414)
Червенъ брегъ (няма помаци)	—

Плевенска околия.

Долни Дъбникъ	7
Горня Митрополия	22
Долня Митрополия	10

Ловченска околия.

Катунецъ (няма помаци)	—
Сопотъ (няма помаци)	—
Угърчинъ (няма помаци)	—

Белослатинска околия.

Бела-Слатина	797
Борованъ (няма помаци)	—
Бреске	177
Бъркачево	2
Буковецъ	154
Глава	353
Горникъ	286
Джурилово	3
Еница	55
Койнаре	449
Комарево	68
Липица	16
Попица	411
Реселецъ (няма помаци)	—
Сухатче	13
Тлачене	5
Търнакъ	131
Чомаковци	92

Докато споредъ посочените по-горе цифри не се указва намаление на помашкото население въ растояние на петъте години между последните две преброяванъя, напротивъ помашкото население значително е намалело отъ 1893 година насамъ. Това можахъ да констатирамъ миналото лято, когато минахъ презъ Плевенъ, Луковитъ, Тетевенъ и Етрополе, при който случай имахъ възможностъ да се срещна и съ няколко помака въ Луковитъ и въ Тетевенъ, та ги поразпитахъ за днешното имъ състояние. Указа се, че помаците отъ Луковитъ вече съвсемъ се издигади. Тукъ намерихъ само помакътъ Ибчо (Ибрахимъ) Мехмедовъ, родомъ отъ с. Блъсничево. Въ подирното. дете на 1881 г., както видехме, е имало 797 души помаци, а на 1893 г. — 55, сега, по казванъето на Ибчо, останали още само 5—6 помашки къщи. Въ Добревци сега имало само 10 помашки къщи; въ Петровене, що е било чисто помашко село, сега нямало ни единъ помакъ; също тъй свършено се выселили помаците и изъ бившите чисто помашки села: Пещерна, Карлуково, Горникъ, Сухатче, Реселецъ, Липица. Въ Торосъ, дете преди петъ години още е имало до 678 помака, сега останали само двастина помашки къщи. Намалели са и въ другите села, ала до колко това не можахъ да узная, защото и въ Тетевенъ, дете говорихъ съ помаци отъ Градешница и Галата, не ми посочваха положителни цифри.

По тоя поводъ не мога да не изкажа желание, щото при идещото преброяване да би се обърнало по-специално внимание върху помаците както отъ северна тъй и отъ южна България, та дано се запишатъ по-точно напр. подъ особна рубрика „помаци“.

Въпросътъ, кога се потурчили Ловчанските помаци, твърде ме интересувахе и азъ се стараехъ да узная нещо, като разпитвахъ за предания и обичаи. Както споменатиятъ Ибчо, така и помакътъ Сульо (Сулейманъ) Шутъовъ отъ с. Градешница, съ когото на 5. Септември м. г. прекарахъ въ разговоръ една вечеръ на хана въ Тетевенъ, а също и другъ единъ помакъ отъ Галата, който бе дошелъ на другия денъ да пазарува въ Тетевенъ, — всички се изразяваха все въ смисълъ, че споредъ техните предания прадедите имъ се потурчили отъ много отколешно време. Сульо изрично твърдеше, че и другъ пътъ са го питали за това и че той следъ като нарочно разпитвалъ стари хора въ селото си, дошелъ до убеждение, че дедите имъ приели турската вяра още когато турците превзели България. Ала отъ друга страна помакътъ отъ Галата ми разказа и Сульо потвърди, че въ Галата имало една стара жена, „баба Анка“, която умряла на 80 години и която казвала, че у прабаба ѝ още „пахтите и косатника ѝ“ били запазени. По тоя поводъ Сульо ми разказа и едно народно предание, въ същностъ една интересна народна етимология, относително името на селото Галата, което безъ съмнение е тъждествено съ името на селото Галата при Варна и пр. и така ще да е наречено по името на Цариградската махала „Галата“ (вж. K. Jireček, *Das christliche Element in der topograph. Nomenclatur der Balkanländer*, вж. и моятъ рефератъ въ „Български Прегледъ“ год. IV. кн. VII. стр. 98). „Когато едно време — разказваше Сульо — нашите се потурчили — това вече се знае, че едно време сме били българи — въ Галата натирили всичките си свинѣ въ гората, ала те пакъ се върнали въ селото, и селяните вели че ги изклали, та па ги и извели, че се изгалатили съ туй. Тогазъ турците изново ги водили при ходжата да ги турчатъ“. Колко и да е ясно народноетимологичното потекло на това предание, при все туй може би и съдържа някакъвъ смътенъ споменъ за подобни нарушения на корана, станали въ първото време на потурчването. Интересно е, че подобно предание у родопските помаци е забележено отъ Добруски. Въ помашкото село Арда

(при изворите на р. Арда, въ Ахъ-Челеби) има една махала по име Гудовска, която споредъ преданието се нарекла тъй по следната причина: Българите, ако и да се потурчили, все имъ било драго, да си хранятъ свинѣ, и за това са ги въдлали. Веднѣжъ, когато да влезнатъ да се кланятъ въ новата джамия, единъ налязълъ и се разрукалъ като лудъ: Абе комшударъ, чули ли сте, кина (= што) станало? Хасанъ башантъ пуштин-каса читмишъ мечитъ, та е родила онъ ики шарели мерела. Воллахи, гелитса кадията, та харапъ одеръ кюлерията! (Вж. Няколко сведенія за истурчването на Родопските българи, въ Периодич. Спис. ХХІ—ХХІІ. 335).

Сульо ми разправи, какъ баща му, Алейко Мимишовъ, често разказвалъ, че дедите имъ се потурчили следъ като имъ било дадено обещание, да не плащатъ беделъ и да не даватъ аскеръ. До преди севастополската война „здрле ги ловили по кошарите“. „Деда ми билъ овчаръ — продължаваше Сульо; — дбатъ тия да ги ловятъ. Бащъ ми, се опиралъ съ пушка, ама болюкбашите го ранили та го зели. Двайсе години стоялъ аскеръ въ Анадолъ“. Ала следъ севастополската война вече превили вратъ и ходилъ всеки аскеръ, безъ противение, щомъ би му се поднело жребие за войникъ. „Коръ теглехме“ каза Сульо — и азъ съмъ седялъ войникъ, бяхъ нвзамъ въ морабето, кога дойде московеца. Сульо билъ тогава въ Никополъ и отъ тамъ, плененъ заедно съ целия турски гарнизонъ, билъ откаранъ въ Русия, дето много хубаво поминали. Като го попитахъ, какъ тъй да не знаятъ помаците никакъ турски езикъ, отговори ми, че знаелъ турски само този, който е седялъ нейде у турци, въ някой градъ, или пъкъ който е ходилъ аскеръ по Анадолъ. „Въ нашите села — прибави той — българи немаше, и урѹци (= турци) нѣмаше, та си говорѣа все дъртия си езикъ“. И наистина говорятъ на тия помаци принадлежи къмъ източното българско наречие и то отъ типа на Ловчанското. Забележително е, че и въ Луковитската и въ Белослатинската околия те произнасятъ гласната *ѣ* по закона на източното наречие като *’а* (*я*) и *е*, макаръ че наоколо българското население да говори откъмъ тая страна вече западно наречие. Докато границата на подирното се провлича западно отъ Никополъ въ южна посока и при Мечка префърля Видъ та обгрѣща и Плевенъ и сетне се извива пакъ на западъ къмъ Луковитъ та къмъ Етрополе помаците, както казахъ, си говорятъ източно дори и презъ Искѣра въ Белослатинско. Това показва ясно, че когато помаците се потурчили, границата на западното наречие не ще да е префърляла реката Искѣръ, а че те си запазили своятъ го-

воръ чистъ и неповлиянъ отъ говора на православните си братя, много е помагало и обстоятелството, за което и Сульо ми загатна, а именно, че въ по-старо време техните села не били смесени. Дали всички помашки села първоначално са били чисто-помашки, не може да се твърди, ала фактъ е, че повечето села са били такива и че християнският елементъ у тяхъ се е усилилъ въ по-ново време. Както ми разправяха, Ловчанските помаци и въ турско време много мирно и приятелски живели съ българите, и забележката у Иречека, че не са толкова фанатични, колкото родопските, е цяла истина (Cesty, 662), ала при все туй те са предпочитали и сега предпочитатъ да живеятъ несмесени съ българите, защото тъй са по-свободни и не се кроятъ помежду си. Така е и сега. Ибчо Мехмедовъ ми казваше въ Луковитъ: „Ние въ наше село (сир. Блъсничево) са не крѣме. Ида у приятели, седѣмъ вѣчер, приказваме си, нѣма да се крѣем, нѣма нищо“. Едно отъ по-големите помашки сѣла, въ което преди освобождението имало само 20—30 български къщи, е селото Добревци въ Тетевенска околия. Когато посетихъ манастира св. Троица, „при Варовитецъ“ надъ Етрополе, въ който разглеждахъ стари ръкописни черковни книги, заинтересува ме между няколко записа въ тия книги единъ отъ края на XVI. векъ, въ който се споменува и селото Добревци. Именно въ края на едно ръкописно тетраевангелие (сръбска редакция), средъ като съ ръката на писеца е отбелязана годината, когато е писано, именно „в лѣт(о) 7103 (7103=1595), следва съ курсивъ отъ XVI. в., какъвто е обикновенъ особно въ влахо-българските ръкописи отъ това време, следниятъ записъ:

Да е вѣдомо всакомѣ чл(окѣ)кѣ, како кѣпи сѣю кнѣгъ глагол(е)мыи тетр(е)в(ан)г(е)ль Г(е)ѡргіе и подрѣжїе егѡ Дона от селѡ Д(о)брѣвци и приложїхъ ѡ въ храмѣ св(е)таго архїереа и чюд(о)творца Х(ристо)ва Нїкѡлы, да слѣжи за свою дѣшѣ и за родителїемъ ихъ и за чѣдомъ ихъ, вѣди имъ вѣчнаа памѣт. И кто се щет покѣситъ да ю посвоить или да ю продадѣтъ да е проклетъ отъ тїи (= 318) св(е)ты от(е)ць иж(е) въ Нїкен и да мѣ е сѣперникъ свети Нїколае на страшно сѣдище. л(ѣто) 3. . . (скѣсано).

Че евангелието е писано на pewno въ етрополския манастиръ св. Троица или пъкъ въ някой ближенъ манастиръ, доказва почеркътъ на приведения записъ, който е сходенъ съ няколко датувани записи въ другите ръкописи на тоя манастиръ, отъ които се вижда, че въ края на XVI. и въ началото на XVII. векъ

тамъ ще да е имало писци, азъ бихъ рекълъ отъ „влахобългарска школа“, които се занимавали съ преписване черковни книги. Такъвъ е именно въ единъ ръкописенъ прологъ (394 листа) записътъ, писанъ пакъ съ речения курсивъ, който гласи:

Изволеніемъ отца и съ поспѣшеніемъ с(ы)на и съврхшеніемъ с(вѣ)таго дѣха исписахъ азъ многогрѣшныи иеромонахъ Даниилъ сію книгѣ зовемы Прологъ, въ монастырѣ Светлаа Троица, зовемы Каровитѣцѣ, настоаніемъ дѣховника Яндоніа старого и магера Пансіа и старца Стефана, и коупи го Гинно грѣхъ, касапинъ отъ село Етрополь и приложи го оу св. Троица, да работи за Николинъ дѣшъ и за Етаматовъ, докле траеть. И да никто не има волю на ню, тѣкмо Гинно и Гинови дѣчица Симон, и аще кто се покоушитъ да оукрадне или предадетъ или посконтъ, да е проклетъ отъ тии (= 318) шци, ни да се изнесе изъ монастырѣ тѣкмо за изводъ. Писахъ сію книгѣ въ лѣто жърки (7128 1620): и коупи ю за ждоу (?) разѣтъ другога харчъ и пихме крѣчма оу Гинадина, месеца Яггоус(та) ко (29) д(е)нь на оусѣкновеніе главы Іоанна пр(ѣд)т(е)че въ п(е)токъ.

По поводъ на първия записъ, въ който се споменува „село Добревци“, игуменътъ, отецъ Хрисандъ, твърде разуменъ човекъ и добъръ познавачъ на народа въ цялата околностъ. ми разясни, че черква св. Никола, на която се подарява евангелието, е имало въ селото Добревци, и то споредъ преданието на помаците отъ същото село преди да се потурчатъ те. Въ турско време често идвали помаци отъ това село въ Етрополския монастыръ, та отъ тяхъ той узналъ, че едно време наистина имало въ с. Добревци черква св. Никола. Особно някой си Омеръ-ага, помакъ, веднѣжъ като се повапиль, призналъ му се откровено, не само че има такова предание за черква

Тукъ ще цитувамъ още единъ записъ отъ 1644 г. съ по-новъ курсивъ. Като се види, писанъ на друго място. Тоя записъ се намира въ началото на единъ фрагментаренъ мнѣй, който зафаща съ 14 Окт. — св. Петка и който съдържа стари листове отъ българска (отъ XV. векъ) и отъ сръбска редакция: Въ лѣто жърикъ (7152 — 1644) понови се сѣа книга глаголеминъ е-гласникъ въ село Еслокошица при архіереа Пѣспѣна и . . . при архіепископа кир Янаніа, владыка бивши Бански. И высть ктиторъ кир Бошко и мати его Ерина и штъць его Стоа и поновиши сію книгѣ да сѣлжи светомъ Николи и свете Петке и светое благовереніе: и кои те изнести исъ те цркъве сію книгѣ. да мѣ вѣди свети Никола и светое благовереніе и света Петка милостивна на страшномъ сѣдѣ аминя. † Сѣа книга новезе кир Коксъ (?) и вистъ мартѣръ кир поп Ятанасіе.

св. Никола, която при потурчването разорили, но че дори и днесъ се знаело, де се е намирала, понеже дири отъ темелите ѝ още се познавали на едно място надъ селото. Това сетне проверилъ отецъ Хрисандъ и отъ други помаци. При това трябва да забележимъ, че малцината българи християни въ Добревци преди освобождението на България не са имали никаква черква. Отъ всичко туй можемъ да заключимъ поне туй, че потурчването на селото Добревци не ще да е станало преди 1595 година, а следъ тая дата, сир. следъ като е било написано евангелието. Записътъ, съ който се подарява евангелието, е съвремененъ; споредъ почерка, той се отнася именно къмъ края на XVI. или началото на XVII. векъ, а туй потвърждава, както и казахъ, и датуваниятъ записъ отъ 1620. година. И тъй потурчването на Ловчанските помаци може би да е почнало и по-рано, тъй както изобщо то е станало и въ Родопите и въ Македония постепенно, на няколко пъти, ала главното имъ, масово потурчване ще трябва да отнесемъ къмъ епохата, когато се потурчили и Чепинските помаци. Освенъ известния записъ, обнародванъ отъ Захариева (Геогр.-истор.-статистич. описание на Татаръ.-Пазарджишката кааза, 67), недавно стана известенъ и другъ единъ, въ който изрично се казва, че Чепинци се истурчили на 1620. год.: „Кога се чепинци истурчили: на: 1620: тогава по планини, по гюмурчинско, по филибелиско 74 села се потурчили“ и пр. (вж. Н. Начовъ, Листъ отъ хроника, намеренъ въ с. Голямо Белово, печ. въ Бълг. Прегледъ год. V. кн. 2. стр. 149—151).

Причините за потурчването на помациите въ голяма частъ се довеждатъ въ свръзка и съ бившата сила на турските скитнически пастри, тъй наречените юрѹци или конѹри (вж. Jireček, Cesty 294 нт.). Преселяването на юруците отъ Мала Азия въ Македония споредъ Хана се започнало преди 300—350 години, сир. въ началото на XVI. векъ. Споредъ местни предания множество християни напр. въ Могленската областъ приели ислямътъ, само за да се избавятъ отъ притесненията на новите пришелци (Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, 261; Cesty 294). Следите на юруците споредъ Иречека отиватъ далечъ на северъ. На сръбско-българската граница между Знеполъе и Власина една местностъ се нарича Юручки колиби; въ Осоговските планини при Кюстендилъ има „Юручки гробища“. Името на турското село Юруци въ Панагюрско доказва, че ги е имало и въ Средна гора. Че са ходили и презъ Стара планина, доказва и туй, дето Ловчанските помаци всичките турци наричатъ „уруци“.

Иречекъ още напомня, че една турска община по име Юрук-леръ се намира при Ловечъ (ор. с. 295). Азъ бихъ казалъ, че и името на помашкото село Койнаре (Белослатинска околня), въ което още на 1893. година е имало 449 помака, немалко говори въ полза на горните съображения.

Потурчванъето на Ловчанските помаци можемъ съ голяма вероятностъ да поставимъ въ началото на XVII. в. и възъ основа на докладите на българските католишки миссионери отъ половината на XVII. в., печатани въ издадените отъ пок. Еусебия Ферменджинъ *Acta Bulgariae ecclesiastica*. Тукъ въ единъ докладъ отъ 1659. година на епископа Филипа Станиславовъ, който е билъ родомъ българинъ отъ Орешъ и писалъ докладътъ си следъ двайсетгодишна мисионерска служба, като се изброяватъ тогавашните павликянски села отъ Свищовско, Плевенско и Ловчанско, указва се и числото на павликянските къщи въ всяко село, а покрай тяхъ се споменува и числото на „потурчените“ павликянски къщи. За родного си място Орешъ Станиславовъ казва, че е имало 60 павликянски къщи и 30 турски къщи, които по-преди били павликянски и приели мухамеданството, когато той билъ на учение въ Италия, следователно около 30 години преди датата на доклада, сир. около 1625—1630. г. Потурчените имали вече и една джамия въ Орешъ. Такива новопотурчени павликяни имало и въ другите села: въ Петикладенци, въ Брестовецъ, въ Козаково по 10 к.; въ Долни Лъжане покрай 17 къщи христ. павликяни — 30 къщи потурчени и пр. (вж. въ статията ми „Изъ историята на бълг. католиш. пропаганда“ въ Бълг. Прегледъ год. I. кн. XI—XII 164). Тези данни върху които загатва и Иречекъ (*Cesty*, 662, *Fürstenthum* 106), може да потвърдятъ мисълта, че презъ туй време ще да се е захванало потурчванъето не само у павликянските, но и у православните български села.

Мухамеданството досега много малко е задянало българския битъ на Ловчанските помаци. Не само че техниятъ говоръ е останалъ, както вече казахъ, правилентъ и завардонъ отъ турски елементи, но и техните обичаи малко се изменили. макаръ и да стоятъ някои въ разрѣзъ съ корана. Те празнуватъ още много християнски празници, като нова година. Гюргйовъ день, Димитровъ день, Великдень; на Великдень момите играятъ (както и въ Родопите на байрямъ) безъ фередже (*Cesty* 662). На въпросъ, играатъ ли хоро, било на свадба, било инакъ, помакътъ Ибчо ми отговори. „Не играемъ орѣ. Жените играятъ ф къщи, мъш не влѣзъ тамъ; те самъ си

бѣтъ дааре и зѣлове — играят ,игрѣ‘ — ,рѣченица‘. Две по две играят“. А пиятъ ли вино вашите? попитахъ азъ. — „Мѣкъ не пиятъ!“ отговори Ибчо. Отъ женитбеното право, което коранътъ дава, именно да води човекъ и по няколко жени, Ловчанските помаци досега много слабо се ползвали. Споредъ думите на Сульо въ Градешница имало само двоица съ по две жени. И напушанъето жените, което толкова лесно става у мухамеданите, почнало тепърва сега, следъ освобождението, повече да се практикува. Но обикновено и сега „мѣжъ и жена мѣчно се растаятъ“, казваше Сульо. „Има много по назе — смъртъ ги разделява. Ето слѣчи се, мѣята умрѣ зимѣс па вех дръга . . . А то има и жени, а бѣ три сахѣта не държавамъ я“. Доде дума и за техните свадби. Ще предамъ тукъ какъ Ибчо накратко ми описа свадбата, като запазвамъ и неговиятъ говоръ въ главни черти:

„Първо ще стане годѣж — згѣвор, ше иде бащѣ ми, ше иде чичѣ ми на згѣвор, да йска момѣта на бащѣ и. Ше идѣтъ вѣтре, ше рекѣтъ: ние сме дошлѣ да йскаме момѣчето. Ше ни го дадѣте ли, нещѣте ли? Ако го дадѣтъ, тогѣва ше се спазарѣтъ за бабѣ-акѣ. На момѣчето бащѣ му ше отвори приказка, кѣлко ше йска на момѣчето бащѣ му. Зѣмаа и по петстѣтин, па зѣмаа и осемстѣтин грѣша; ако е сирмѣх — по двѣсте грѣша. И за ник’ѣф ше се згѣвѣрат, ше обещѣе на момѣчето бащѣ му до хилядо грѣша. На вѣлата ше се подпише: тѣлкова бабѣ-акѣ, тѣлкова ник’ѣф. Ако я остави — не щѣ я демѣк — дадѣ й парѣте. Направат згѣвѣртѣ и завѣдат бѣлкѣта у домѣ си и подир десѣтина дѣна прави й свѣдбата. През тѣй врѣме момѣка си при свѣкѣрвѣта — при мѣйка си демѣк. У домѣ му ше стѣне свѣдбата. — За десѣтина двѣйсе дни стѣне свѣдбата, трѣа цѣѣла недѣѣла: от сѣбота до пѣтъкъ. Уф срѣѣда на свѣдбата — борбѣ прават пѣхливѣните. Подир тѣй от кѣй нѣго, демѣк от момѣкова странѣ и от кѣй неѣ ше се стават трѣма шахѣте (= свидѣтели). Тѣя трѣйцѣта пѣтат бѣлкѣта предъ хѣджѣта: „Йскаш ли го?“ — Хѣджѣта сѣмо слѣша — и тѣя речѣ: „Йскам го“. До три пѣти пѣтат. Сѣщо пѣтат и момѣчето. Хѣджѣта тогѣва еднѣ довѣ (= молитва) ше направѣ и хѣйде, едѣнѣето гѣтѣво — пѣят и ядѣтъ. Дохѣдат женуриѣ от сѣлата, носѣят дар на бѣлкѣта. Бѣлкѣта посрѣща, цѣлѣва рѣка. Вѣф фѣдѣрникъ я испѣсват бѣлкѣта сѣс фарѣк и с пѣѣлове — по образѣ я испѣсват. Вѣждѣте ги испѣсват с чѣрно от шѣкалка. Бѣлкѣта говѣе додѣ не мѣне свѣдбата. Цѣл ден не едѣ — а вѣчер сѣмо едѣ. Щѣм се свѣрши свѣдбата — и тѣя приказва. Ако не пѣлѣзе рѣзѣлия (= честна) — хѣйде

при бащѣ ѝ — ше я напѣди. Тогас бащѣта на момѣчето ше се зговаря с момѣето, ше тѣгли сѣчкия масраф на свадбата. връща баба-акѣ, връща сѣчко, сѣмо и сѣмо да вземе момѣчето назад“.

Въ Тетевенъ узнахъ отъ Сульо някои други подробности за свадбата. Въ Градешница сега се давало баба-акѣ отъ 50 до 500 гроша; никя'фът „най-малко бива 27¹/₂ гроша“. На свадбата която „закачат от пѣтък“, калесвали и „българе“. Имало и главенъ годѣжъ „хаджѣ годѣш“. На въпроса, има ли някакви особни обреди тогава, Сульо отговори: „И тогѣва като зговора“. Булката у тяхъ напротивъ денем еде и не гоее. „Когѣто ше ѝще (мъжѣтъ) да я остави, ше вѣкне двѣма дѣуши, ше прочетѣ вѣлата — изѣин-кяди демѣк — ше ѝ платѣ никяф и ше ѝ дадѣ деведесѣ окѣ кукурѣз и три окѣ сол и окѣ сапѣн — начѣта ѝ никя'а, вѣка се 90 окѣ заврѣ, за да се прекрѣани три мѣсеца, и хѣйде у бащѣ и“. Ако се уваже презъ тѣя три месеца трудна, мъжѣтъ я връща назадъ.

Подъ влияние на религията най-много турски думи се вѣзкнали въ областѣта на семейните — роднинските названия. Ала трябва да се забележи, че покрай турските названия добре се помнятъ и се употребѣтъ и чисто-българските. Така казватъ: бубѣ (баща), нѣне (майка), ѣго (бацьо; казва сестра на по-големия си братъ); дѣда (тѣй казва по-малкиятъ братъ на сестра си); мѣдже (чичо, отъ турс. д. амудже); дѣйче (уѣчо), ѣнѣще (зетъ), нѣне (баба). Ала казватъ снаха, зѣлва, етьрва и пр. Собствените имена, както и у другите наши помаци, са турски. И облеклото е турско.

София, I. 1899.

Л. Милетичъ.